

denken is van het heel eigen karakter van die acht eeuwen Italiaanse poëzie, dat er meer te verklaren is door het feit dat het Italiaanse schiereiland eeuwenlang een bonte lappendeken is geweest van elkaar ook cultureel) beconcurrerende staten en oorlog staatjes, en door het feit dat er anders dan in Frankrijk - nooit een Academie is geweest die erin geslaagd is de taal te uniformiseren. Waardoor de Italiaanse poëzie heel wat minder grijs is dan bijvoorbeeld de Franse (over de oorzaken van de grijsheid van de Nederlandse poëzie heb ik geen heldere ideeën). Als ik de bloemlezing van Spagnoletti doorneem, krijg ik een even bonte lappendeken te zien: verheven bezingers van de platonische liefde staan er naast boertige grollenverkopers over tietten en billen, heilig verklaarde mystieken naast op de brandstapel geëindigde ketters (en dat is bij Van Dooren ook het geval), maar vooral: Sicilianen naast Venetianen, Sarden naast Romeinen, baldadige, rabelaisiaanse wroeters in de diepste lagen van de volkstaal naast ciseleerders van volmaakte vormen in de meest geraffineerde Florentijnse cultuurtaal, archaïserende romantici naast neologiserende futuristen (en van dit alles is bij Van Dooren weinig of niets te merken).

Dat ligt in de eerste plaats natuurlijk aan de selectie. Het boek van Spagnoletti bevat voor bijna de helft dialectdichters, misschien vanuit de wat ostentatieve, maar mij in elk geval vrolijk stemmende bedoeling om deze dichters, die in academischer periodes regelmatig in het verdomhoekje werden geduwd, weer in het volle licht te plaatsen (ook al moet zelfs een Italiaanse lezer om hun precieze betekenis te begrijpen stiekem gaan kijken naar de woordelijke vertaling die er netjes in voetnoot wordt bijgeleverd; maar poëzie is niet alleen betekenis). Bij Van Dooren zijn slechts een handvol van die namen, op het eerste gezicht puur toevallig, door de mazen van het (standaard)net geglipt, wat het landschap van de Italiaanse poëzie heel wat een-toniger doet lijken dan het in werkelijkheid is. Bovendien zijn deze dichters vertaald in hetzelfde vlekkeloze, hedendaagse Nederlands waarin ook zowel hun archaïserende als hun linguïstisch innoverende Italiaanse collega's zijn omgezet. Zo krijg je op den duur de indruk dat je *Acht eeuwen Van Dooren* zit te lezen, en die willen wel eens lang duren.

Hoe opwindend zou het geweest zijn, zit ik te mijmeren, als de vlijmscherpe satirische sonnetten van een Belli uit het Romeins nu eens waren omgezet in onvervalst Amsterdams, en het boeren-romagnools van een Guerra (die ontbreekt voor mijn part in het boeren-gronings, en - waarom niet? - het halflobbardische, halflatijnse 'macaronisch' van een Folengo (die eveneens ontbreekt) in "double Dutch"! Dan hadden we geen schoolreis door de Italiaanse poëzie gekregen, maar een overlevingstocht.

Kan dat trouwens wel, al die zo verschillende dichters uit zo verschillende tijden en stromingen in je eentje vertalen? Daarvoor moet je vermoedelijk een kameleon als Paul Claes zijn, en dat blijkt Van Dooren niet te zijn. In het andere geval kun je je maar beter beperken tot die dichters met wie je minstens een zekere affiniteit voelt, ook al zijn er dat in een bepaalde literatuur maar tien. Zoniet zit je aan huisvlijt te doen. De ergernis waarin ik af en toe verviel, betreft echter niet de gedichten, wél het feit dat Van Dooren het ook nog nodig heeft gevonden om tussen die gedichten door in een dertigtal pagina's een beknopte geschiedenis van de Italiaanse poëzie te geven. Daar, vind ik, draagt de opzet zelf de mislukking in zich. Dan ga je met dichters doen wat je met dichters net niet doen moet: ze reduceren tot twee woorden. 'De beweging existentialist Vittorio Sereni, de homoseksuele liefdesdichter Sandro Penna, de lichtvoetige melancholicus Giorgio Caproni en de prozaïsche miniaturist Leonardo Sinisgalli', 'de autobiografische ideoloog (wat dat ook moge wezen, FD) Pierpaolo Pasolini en de geëngageerde maatschappijcriticus Franco Fortini': allemaal

op één pagina; als je dan één bladzijde verder ook nog 'het magische vitalisme van een Giuseppe Conte, het intieme mysticisme van een Titti Follieri en het metaforische realisme van een Valerio Magrelli' te verwerken krijgt, haak je gewoon af.

Is dit alles een reden om het boek van Van Dooren dan maar niet te lezen? Geenszins! Nooit is er in het Nederlands een zo uitgebreide mogelijkheid geboden om kennis te maken met de Italiaanse poëzie in haar geheel. En ondanks alle hierboven geopperde bedenkingen valt er heel wat moois in te rapen. Intussen zit ik heimelijk te hopen dat er ooit een uitgever op het idee komt om een bloemlezing te maken van de verschillende Italiaanse dichters uit deze acht eeuwen die pakweg in de laatste halve eeuw op de meest uiteenlopende manieren en door de meest uiteenlopende - zelfs occasionele - vertalers in het Nederlands zijn omgezet. Het zou een wellicht wat minder compleet maar allicht wat avontuurlijker panorama opleveren. Ik ben er overigens van overtuigd dat Van Doorens plaats in zo'n bloemlezing bepaald niet klein zou zijn.

Frans van Dooren: *Gepolijst albast. Acht eeuwen Italiaanse poëzie*. Ambo, Baarn 1994. Veel p.

DOOR EDUARD LUTEIJN

De zelfmoord laat Jeroen Brouwers maar niet los. In zijn nieuwste boek *Adolf & Eva & de Dood* combineert hij het thema met dat van de 'serial killer': Hitler bleek op zijn eentje een combinatie van zowat alle mogelijke veelvoudige moordenaars. Als kroon op het werk voegde hij er een dubbelzelfmoord aan toe. En Brouwers leeft zich daarin uit & in.

In dit vijftigste jaar na de Tweede Wereldoorlog, verschijnt van Jeroen Brouwers de essaybundel *Adolf & Eva & de Dood*. Het bevat vier essays, waarvan er twee eerder zijn verschenen in boekvorm, in *Het vliegenboek* (1991) en *Het circus der eenzaamheid* (1994). In de toelichting die voorafgaat aan de essays neemt Brouwers eventuele twijfel weg omtrent zijn interesse in de figuur van Adolf Hitler. 'Mijn belangstelling voor Adolf Hitler is een afgeleide. Zij komt voort uit mijn fascinatie voor suïcidologie.' Brouwers bezoekt Braunau, geboorteplaats

van de Führer. Hij stuit er op een muur van inwoners die op zijn vragen naar Hitler argwanend reageren. Zij willen niets van hun vroegere dorpsgenoot weten. Een collectieve schaamte die langzaam maar zeker omslaat in verzet tegen het neo-fascisme dat de kop opsteekt. Onlangs is van Hitlers geboortehuis een antifascistisch centrum gemaakt. Maar in Braunau ligt slechts een 'kleine geschiedenis. De grote begon later.' In het tweede essay ziet Brouwers een vijftal moordenaars, van het kaliber dat wij alleen in Amerika onder de vlag van 'serial killer' actief wanen, verenigd in die ene gestalte van Adolf Hitler. Als overeenkomsten noemt hij het volledig 'recyclen' van de slachtoffers, zoals ook de nazi's deden. In de tijd van ernstige voedselschaarste zijn de seriemoordenaars vermaard om hun worsten, waarvan niemand de herkomst bevroedt. Uit mensenvet fabriceerden ze zeep, uit de botten knopen en van de huid tassen. Bovendien waren ze evenals Hitler absoluut niet boosaardig in de omgang, waren ze charmant voor vrouwen, een tikje verwijfd in hun motoriek, rustig, ordelijk, melodramatisch, dierenvrienden en last but not least, drie pleegden zelfmoord nadat ze waren ontmaskerd.

In 'De gezichtenmaker' gaat Brouwers in op het 'gezicht' van Hitler en de zorgvuldige belichting van Hoffmann, die van Hitlers karakterloze tronie een martiale en gestrenge held wist te maken. Een Amerikaanse journaliste omschreef Hitler in 1932

treffend als 'een man die geheel uit kraakbeen lijkt te bestaan'. In het atelier van Hoffmann werkt een meisje, met wie Hitler in oktober 1929 in contact komt. Hoffmann, in de veronderstelling dat Hitler voldoende bekend is, stelt hem aan het meisje voor als 'Herr Wolf'. Maar herkenning blijft uit. Zelfs nadat de ware identiteit van Hitler bekend is gemaakt, gaat er geen lampje branden. Zijn naam zegt haar niets. 'Haar naam is Eva Braun.'

Het opstapje naar het laatste essay, dat het leeuwedeel van de bundel beslaat, is gemaakt. Door het hele boek blikt Brouwers voorwaarts, om het onvermijdelijke einde van Hitler en zijn uiteindelijke geliefde, Eva Braun, in de herinnering van de lezer op te roepen: 'Ze zijn niet ver van hun gezamenlijke dood verwijderd (...) Hoe weinig was hij toen verwijderd van een met de geliefde gedeelde dood'. Brouwers brengt de omstandigheden en de geschiedenis die voortvloeit uit deze dubbelzelfmoord op heldere en zeer leesbare wijze in beeld. Hij bouwt gestaag aan de afgrond waarin zijn beide hoofdpersonages hand in hand zullen verdwijnen. Bijgestaan door citaten van enkele Hitler-biografen tracht Brouwers aan te tonen dat 'Hitlers leven van begin af aan op zelfmoord gericht scheen te zijn geweest'. Zijn 'hele carrière lijkt te hebben beantwoord aan het principe van alles of niets.' Ook de psychologie van Eva Braun, die in dit essay naar voren treedt als iemand die slechts leefde voor de aandacht en de liefde van de Führer en voor niets anders, komt uitvoerig in beeld. Biograaf Sebastian Haffner beweert dat Eva in het leven van Hitler maar weinig had betekend. Brouwers trekt deze stelling in twijfel. Verschillende uiterlijkheden, zoals de 'deerniswekkende eenzaamheid' die spreekt uit particuliere foto's en filmpjes, bewijzen niets negatiefs over Hitlers werkelijke gevoelens voor deze vrouw, zo betoogt Brouwers. Desondanks blijkt dat Eva de eerste vijf jaren na hun ontmoeting in het leven van Hitler zonder twijfel een vijfderangs rolletje speelde: 'Ze was goed genoeg om nu en dan, in het verstone, met hem uit eten te gaan en hem na afloop het erotische toetje te gunnen, waarna ze weer voor weken aan de kant werd gezet.' Eva deed op 1 november 1932 een zelfmoordpoging 'zowel uit eenzaamheid als uit protest, en in ieder geval om de aandacht van Adolf (...) op zichzelf gefocust te krijgen.' Het haalde weinig uit. Pas een tweede poging, tweeënhalf jaar later, bracht haar de aandacht van 'de baas' waar ze zo naar hunkerde. De uiterlijkheden zoals het huis dat Hitler toen voor haar kocht, de hondjes die ze kreeg en de ruime maandelijksse toelage, bewijzen op hun beurt niet zo min dat de liefde van zijn kant groot was. Hoe het ook gesteld mocht zijn met de werkelijke gevoelens voor elkaar, Eva koos zonder compromissen zijn zijde tot de 'allerlaatste secondefractie'.

Voorts ontcracht Brouwers op overtuigen-

de wijze de veronderstelling van Haffner dat Hitler getuigde van een 'abnormaal en pijnlijk gebrek aan goede smaak (...) dat hij zijn vriendin (...) in de dood meesleepte.' Uit brieven aan haar zusters en vriendinnen blijkt dat haar levensgezel haar alle gelegenheid bood en er zelfs bij haar op aandrang om te maken dat ze wegwam uit die bunker in Berlijn. Dit weigerde ze categorisch. 'Dat haar besluit met de dood zou eindigen, wist zij. Haar testament was gemaakt.' Zo als ze haar leven volledig in dienst had gesteld van Hitler, zo zou ze ook haar dood met hem delen.

In de teksten van Brouwers, ongeacht waar deze over handelen, staat nimmer iets dat niet iets anders aanraakt. Zo ook in *Adolf & Eva & de Dood*. 'Hoe komen de dingen bij elkaar? (...) Men kan altijd van "toeval" spreken, maar soms lijken de toevalligheden door iets als een oppergeest te zijn geregisseerd.' Zo dragen volstrekt verschillende mensen die in een bijzondere constellatie staan tot de hoofdpersoon dezelfde naam, zo blijkt een en dezelfde dag ineens een stroom van gebeurtenissen te bevatten die niet als toevallige samenloop van omstandigheden kunnen worden afgedaan. Een voorbeeld: op 29 april 1945, het laatste etmaal van Hitlers leven, verbond hij zich in de echt met Eva Braun, om vervolgens de Liebestod - de beroemde aria aan het slot van Wagners opera *Tristan und Isolde* waar Isolde haar geliefde Tristan volgt in de dood - aan henzelf te voltrekken; Mussolini werd op dezelfde datum (al vermelden mijn bronnen 28 april 1945) om het leven gebracht; en als klap op de vuurpijl vierde de derde massamoordenaar keizer Hirohito op die dag eveneens in een onderaardse bunker zijn vijfenveertigste verjaardag (al werd hij, geboren in 1901, op die datum 44 jaar). En hoe heette de gemeentebtenaar die hen op die dag moest trouwen?... Wagner! Een ander voorbeeld: Toen Hitler een paar dagen voor het einde ontdekte dat Himmler hem in de steek had gelaten, liet hij diens Oberführer, Hermann Fegelein, bij zich komen. 'Toevallig' was Fegelein in 1944 gehuwd met Gretl, de zuster van Eva Braun, en dus min of meer Hitlers zwager. Hitler liet hem terechtstellen vanwege het verraad van Himmler, waar Fegelein zelf niets mee te maken had. Terzelfdertijd bracht Gretl een dochtertje ter wereld. In 1973, het jaar dat Brouwers als zijn persoonlijke rampjaar beschouwt, pleegde dit meisje zelfmoord uit liefdeverdriet. En hoe heette dit meisje ... Eva! In het eindeloos terugkerende woord 'Wolf' ziet Brouwers eveneens de hand van de oppergoden. Hitler liet zich met die naam noemen, de naam komt voor in veel van zijn hoofdkwartieren, in een goede bui floot de leider een liedje uit de Disney-film 'Who's afraid of the Big Bad Wolf', een van zijn secretaresses heette Wolf, hij hield van de muziek van Hugo Wolf, en zijn hond heette ook Wolf. Om er zeker van te zijn dat zijn zelfmoordmethode zou werken probeerde

hij de cyaankali eerst op een van zijn honden uit. Ik zou eraan toe kunnen voegen dat de Vlaamse schrijver-zelfmoordenaar Dirk de Witte ook een hond had die luisterde naar de naam Wolf. Ook De Witte liet zijn hond voorgaan in de dood. Hebben hij en Hitler dan niet ook met elkaar te maken? 'Zinvolle coincidenties' zijn er altijd voor wie ze maar wil zien.

Brouwers heeft de sterke behoefte om het toeval te verheffen tot logica of lot of complot. Helaas komt dat niet altijd ten goede aan de overtuigingskracht van zijn betoog. De zelfmoorden ziet Brouwers in retrospectief al van ver aankomen. Ook in zijn essay over Améry, Oefeningen in nergens bijhoren, blijkt dat diens zelfmoord onvermijdelijk was. Maar de belangrijkste reden dat Brouwers ze als onvermijdelijk kan reconstrueren is dat ze tot de geschiedenis behoren. Ik zal niet ontkennen dat de zelfmoorden die Brouwers heeft beschreven voortkwamen uit grote noodzaak. Maar als de nazi's hun geheime V-wapens hadden kunnen perfectioneren en daardoor de Tweede Wereldoorlog alsnog naar hun hand hadden kunnen zetten, zou Hitler dan nog geneigd zijn geweest tot zelfmoord? Niemand die het weet, behalve de schikgodinnen.

Gelukkig doet Brouwers meer dan slechts materiaal verzamelen. 'Ik wil het wel op mij nemen, de geschiedenis van al dezen te schrijven, mijn toon is die van solidariteit.' Zelfs ten aanzien van de grootste 'unspeakable' uit de wereldgeschiedenis, Adolf Hitler en diens 'echtgenote-voor-een-dag', Eva Braun, betoont Brouwers inlevingsvermogen.

Schrijven over zelfmoord is bepaald niet eenvoudig. Améry schrijft er in *De hand aan zichzelf slaan* dit over: '(...) via de taal kan ik hoe dan ook slechts ontoereikend overbrengen wat per definitie buiten het gebied van de taal valt. (...) Ik geloof in volle ernst dat het discours over de gekozen dood pas begint waar de psychologie ophoudt.' In *Adolf & Eva & de Dood* brengen de drie genoemde personages een huiveringwekkende dans ten uitvoer, die nergens in de literatuur over Hitler zo indringend geschreven is. De jungiaanse 'zinvolle coincidenties' die Brouwers detecteert, om het leven zijn toevalligheid te ontnemen, hadden van mij wat minder dwangmatig gemogen. Dat neemt niet weg dat Brouwers' taal als altijd weergaloos is, en dat hij zijn meesterschap over dit onderwerp wederom bewijst.

Jeroen Brouwers, *Adolf & Eva & de Dood*, Arbeiderspers, Amsterdam 1995, 151 p.